

УДК 373.6: 004.03 (043.3)

Олег Морін,
кандидат педагогічних наук,
завідувач лабораторії трудового виховання
та профорієнтації Інституту проблем
виховання НАПН України

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАМІРІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙ СФЕРИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті уточнено зміст поняття «професійний намір», визначено його структуру, критерії, показники та рівні сформованості, визначені педагогічні умови формування професійних намірів старшокласників до професій сфери інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: професійні наміри старшокласників, сучасні інформаційно-комунікаційні технології, педагогічні умови.

В статье уточнено содержание понятия «профессиональное намерение», определено его структуру, критерии, показатели и уровни сформированности, определены педагогические условия формирования профессиональных намерений старшеклассников к профессии сферы информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: профессиональные намерения старшеклассников, современные информационно-коммуникационные технологии, педагогические условия.

The content of concept «professional intention» is specified in the article, its structure, criteria, indexes and levels of forming is determined, pedagogical conditions of forming senior pupils' professional intentions to professions in the sphere of information and communication technologies.

Key words: professional intentions of the senior pupils, modern information and communication technologies, pedagogical conditions.

У сучасному світі спостерігається різке зростання інформаційних потоків не тільки у засобах масової інформації, але й у галузях виробництва, науки, культури, що обумовлює залежність усіх сфер діяльності як окремих людей, так і усього суспільства від їх здатності ефективно використовувати наявну інформацію та широко застосовувати можливості інформаційно-комунікаційних технологій. З одного боку, це забезпечує людству доступ до надійних джерел інформації, дозволяє приймати найбільш оптимальні рішення, автоматизує обробку інформації і т.п., а з іншого боку висуває підвищені вимоги до підготовки фахівців у

виробничій і соціальній сферах, для яких пріоритетним стає створення саме інформаційного продукту. Тому нині особливого значення набуває завдання формування у молоді професійних намірів до професій сфери інформаційно-комунікаційних технологій, а їх підготовка до професійного самовизначення у цій галузі є однією з пріоритетних завдань профорієнтаційної роботи загальноосвітньої школи.

Проблеми формування професійних намірів знайшли обґрунтування у працях філософів, соціологів, психологів, педагогів. Так, серед філософів та соціологів, які досліджували дану проблематику, можна назвати Є. Головаху, В. Матусевича, В. Осовського. Психолого-педагогічним аспектам проблеми присвячені роботи В. Журавльової, Є. Клімова, В. Мадзігона, Є. Павлютенкова, К. Платонова, М. Тименка, С. Чистякової, П. Шавіра та ін. дослідників.

Результати дослідження організаційно-педагогічних проблем підготовки школярів до оволодіння знаннями й уміннями з програмування та використання електронно-обчислювальної техніки вперше знайшли відображення в роботах І. Антипова, В. Горського, В. Кацевої, М. Лапчика, В. Монахова та ін. вчених.

Проблеми підвищення ефективності трудової підготовки старшокласників за окремими професіями, розкрито в дослідженнях Д. Закатнова, В. Зільберберга, В. Мачуського, О. Мельника, О. Мороз, О. Окуневої, В. Распопова та ін.

Накопичений теоретичний і практичний досвід підготовки школярів до вибору професій, пов'язаних з обчислювальною технікою, висвітлено у працях О. Брудно, А. Верланя, Р. Гутера, С. Жданова, Д. Комського, Є. Кузнецова, Б. Ломова, С. Осадчого, В. Хорольського, С. Шварцбурда, Н. Шевченко та ін. У роботах І. Антипова, Б. Гершунського, О. Єршова, Є. Машбиця, Ю. Первіна, Н. Тализіної, І. Тесленка обґрунтовано мету, завдання, структуру шкільного курсу «Основи інформатики та електронно-обчислювальної техніки». Проблеми психодіагностики, профконсультації та профвідбору учнів відображені у працях В. Жуковської, К. Платонова, Б. Федоришина, В. Янцура та ін. Проблемам формування життєвих намірів і цілей приділили свої дослідження Г. Гватуа, Т. Буянова, К. Вербова, Т. Власова, Л. Голомшток, Н. Захаров, О. Зимовина, Є. Клімова, С. Черняєва. Безпосередньо формуванню професійних намірів старшокласників присвятили свої роботи Є. Васильєва, В. Водзинська, А. Журкіна, Г. Кочетов, А. Титма, В. Шубкін.

Проте як свідчить аналіз проблеми підготовки старшокласників до видів професійної діяльності, у яких людина є або фахівцем, що забезпечує розвиток і функціонування засобів інформаційно-комунікаційних технологій, або користувачем, зміст праці якого передбачає роботу з інформацією чи комунікаційними системами, а комп'ютерна техніка є при цьому знаряддям праці, питання орієнтації старшокласників на професії

цієї галузі розглянуто частково. Крім того, на часі пошук нових підходів до застосування потенціалу урочної та позаурочної навчально-практичної діяльності старшокласників та сучасної комп'ютерної техніки у профорієнтаційній роботі загальноосвітньої школи. Тому виникає необхідність продовження розгляду цього питання.

Все вищеозначене, визначило мету запропонованої статті – окреслення науково-методичних засад формування професійних намірів старшокласників до професій сфери інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналіз науково-теоретичного досвіду свідчить, що основу обґрунтування змісту поняття «намір» заклали такі психологи і педагоги як П. Блонський, Л. Божович, Т. Буянова, В. Давидов, А. Запорожць, Н. Левітов, Б. Ломов, Н. Морозова, В. Мясіщев, А. Петровський, К. Платонов, С. Рубінштейн, Б. Теплов, М. Ярошевський. Вони стверджують, що намір завжди випереджає дію, є організуючим фактором дії, є обов'язковим моментом будь-якого вольового поведінкового акту та являє собою свідому внутрішню підготовку особистості до відстроченої чи утрудненої дії.

Сутність самого поняття «професійний намір» розкрито у роботах таких дослідників як Т. Буянова, А. Гороль, Н. Захаров, Н. Канторович, Н. Остапенко, А. Шавір [2–5; 7; 8].

Ми визначаємо «професійний намір старшокласника» як змістовно-синтетичне і динамічне утворення особистості, яке визначає довільний, усвідомлений вольовий акт планування майбутньої діяльності з оволодіння визначеною професією.

У структурі професійного наміру старшокласників до вибору професії у сфері інформаційно-комунікаційних технологій виділено наступні компоненти: когнітивний, мотиваційний, практичний та компонент «Я».

Перший компонент професійного наміру – когнітивний. Він характеризує наявність у старшокласників певного рівня знань предмета професійної діяльності й способів виконання цієї діяльності. Така обізнаність старшокласника означає те, що він має уявлення про ключові характеристики змісту, цілей, умов і знарядь праці обраної професії і вимоги професії до стану здоров'я людини та ін. Крім того, ця обізнаність включає в себе знання світу професій, розуміння важливості правильності вибору, зробленого з урахуванням потреб, інтересів і можливостей. До когнітивного компоненту віднесено спеціальні знання, тобто рівень навчальних досягнень з курсу інформатики.

Критеріями прояву когнітивного компоненту є глибина та міцність відповідних знань старшокласників, тобто рівні їхньої інформованості про професії сфери інформаційно-комунікаційних технологій і навчальних досягнень з інформатики.

Мотиваційний компонент включає дві складові: мотиви вибору старшокласниками майбутньої професії та їхній інтерес до певного виду професійної діяльності. Головним показником цього компоненту виступає мотив. Мотиви, як показники усвідомленості вибору професії, несуть відповідальність за саморегуляцію поведінки.

Наступним показником мотиваційного компонента професійного наміру є інтерес до певної діяльності. Інтерес, як специфічна форма спрямованості особистості на об'єкт, має свій прояв у емоційному переживанні старшокласником, привабливості та значимості визначеної сфери діяльності, а також у його активному сприйнятті об'єктів, пов'язаних із цією діяльністю.

Критеріями мотиваційного компоненту визначено змістовність і дієвість професійних інтересів учнів, стійкість їхніх мотивів вибору професії.

Третій компонент – практичний, який має дві складові: перша відображає рівень сформованості вмінь і навичок складання старшокласниками основного та резервного професійних планів, а друга дійова складова, яка відбиває їхню здатність до прояву наполегливості у подоланні перешкод, що можуть виникнути на шляху реалізації професійного наміру.

Перша складова характеризує наявність у старшокласника умінь складати програму діяльності з оволодіння визначеною професією з урахуванням об'єктивних умов та у відносній незалежності від зовнішнього тиску. Для цього старшокласник повинен вміти знаходити, користуватися та забезпечувати інформацією процес вибору професії (про власні індивідуальні особливості, вимоги конкретної професії, попит на ринку праці), що дозволить йому у майбутньому вільно проводити корекцію професійної перспективи.

Друга складова – наполегливість. Вона характеризує здатність старшокласника до вибору діяльності й до внутрішніх зусиль з подолання труднощів, що виникають на шляху здійснення цієї діяльності. Для дійової складової притаманно не переживання особистістю стану «Я хочу», а переживання «треба», «повинен», усвідомлення цінності мети виконуваної дії.

Критеріями виявлення показників практичного компоненту є дієвість умінь і навичок складання старшокласниками професійних планів, активність і наполегливість у діяльності.

Четвертим компонентом професійного наміру є компонент «Я». Він відображає внутрішню готовність старшокласників до вибору майбутньої професії.

Перший показник компоненту «Я» – ціннісні орієнтації, змістовність яких характеризує рівень самосвідомості особистості, її зрілість. Другий показник – самооцінка, що характеризує відповідність суб'єктивної оцінки самого себе (власних фізичних сил і розумових здібностей, вчинків,

мотивів, мети і завдань своєї поведінки, свого ставлення до оточуючих, до інших людей і до самого себе) по відношенню до реального прояву зазначених характеристик у повсякденних учинках і діях.

Критеріями сформованості компоненту «Я» є стійкість і змістовність ціннісних орієнтацій особистості та адекватність її самооцінки властивостей характеру.

Виходячи зі структури, показників та критеріїв нами були встановлені наступні рівні сформованості професійних намірів старшокласників, що дають змогу адекватно оцінити характер розвитку цього утворення:

– високий рівень (старшокласник усвідомлює проблему вибору життєвого шляху, власні індивідуальні особливості, має адекватну самооцінку, володіє інформацією про мінливість і різноманітність світу професій, визначився з видом професійної діяльності та, незважаючи на перешкоди, виявляє високу активність і наполегливість з оволодіння нею, складає реалістичний основний і резервний професійні плани, вміє зосередити свої зусилля на подоланні труднощів, має високий рівень навчальних досягнень із курсу інформатики);

– середній рівень (старшокласник розглядає проблему вибору життєвого шляху, як мету у досягнення якоїсь утилітарної цілі промотивованої коротковпливними інтересами, він частково усвідомлює власні індивідуальні особливості, має дещо завищену або занижену самооцінку, здатен поставити перед собою мету, але не завжди проявляє активність і наполегливість у подоланні перешкод на шляху її досягнення, інформація про світ професій не повна, не охоплює весь спектр професій, складає основний професійний план, проте невпевнено формулює та розуміє значення резервного, має середній рівень навчальних досягнень із курсу інформатики);

– низький рівень (старшокласник розглядає проблему вибору життєвого шляху, як неприємну необхідність, не проявляє інтересу до виявлення власних індивідуальних особливостей, має неадекватну самооцінку, знання про світ професій носять фрагментарний характер, шляхи оволодіння професією межують із нереалістичними, фантастичними ідеями, не може без сторонньої допомоги сформулювати та скласти ні основний, ні резервний професійні плани, не виявляє активності та наполегливості в процесі праці і навчання, має достатній чи початковий рівень навчальних досягнень з курсу інформатики).

Аналіз накопиченого науково-теоретичного досвіду вирішення проблеми формуванню професійних намірів старшокласників дозволив нам обґрунтувати педагогічні умови, які створюють обставини для сприяння цьому процесу.

Такими педагогічними умовами є:

– впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітньої

школи відповідних структурних елементів профорієнтаційної роботи, а саме вивчення професійних намірів старшокласників, формування їхніх професійних інтересів, надання професійної інформації, вивчення особливостей ціннісних орієнтацій, професійна діагностика, професійні проби, професійна консультація;

– врахування індивідуальних особливостей кожного учня (інтересів, мотивів, схильностей, здібностей, темпераменту тощо) у здійсненні профорієнтаційної роботи;

– створення відповідним чином організованої урочної та позаурочної навчально-практичної діяльності старшокласників (профорієнтаційна спрямованість курсу інформатики, гурткові й факультативні заняття, суспільно-корисна діяльність), що сприяє актуалізації потребнісно-мотиваційних утворень особистості.

У процесі організації і проведення дослідно-експериментальної роботи, впровадження у навчально-виховний процес вищевизначених педагогічних умов здійснювалося впродовж кількох етапів:

I етап пропедевтичний (8–9 клас), мета якого полягала у сприянні формуванню професійних інтересів учнів, які обумовлять утворення авансових професійних намірів, завдяки надання професійної інформації. Складовими частинами пропедевтичного етапу були: базовий курс інформатики 8–9 клас; гурток для учнів 8 класу «Перший крок у світі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій» (формування основних необхідних знань, умінь і навичок для вільного користування сучасними інформаційними технологіями у процесі опрацювання, пошуку, систематизації, зберігання, передавання і подання інформації); факультатив для учнів 9 класу «Основи вибору професії у сфері сучасних комп'ютерних технологій».

II етап основний (10 клас), мета якого сформувавати основний і резервні професійні наміри старшокласників завдяки проведенню допрофесійної підготовки. У його склад входили: основний курс інформатики 10–11 класу (наповнення навчального матеріалу профорієнтаційним змістом завдяки надання профорієнтаційної інформації, наочної демонстрація об'єктів, предметів та результатів праці визначених професій, прикладного спрямовання практичних робіт); факультативний спецкурс «Професійний користувач комп'ютером» для учнів 10 класу.

III етап завершальний (11 клас), мета якого закріпити навички складання старшокласниками чіткого професійного плану набуття визначеної професії засобами виконання ними елементів професійних дій. Цей етап складався з наступних елементів: суспільно-корисна позаурочна навчально-практична діяльність старшокласників (допомога вчителям у підготовці інформаційного і наочного матеріалів до уроків; пошук необхідної інформації, організація вечорів, зустрічей, виставок; випуск

шкільної газети; налагодження комп'ютерної техніки, допомога в оформленні шкільної документації); проведення професійних проб.

Для участі у експерименті було відібрано шість восьмих класів із трьох загальноосвітніх середніх шкіл міста Києва. Загальна кількість учнів, задіяних у контрольних та експериментальних групах склала 164 особи. Були сформовані експериментальна (81 учень) та контрольна (83 учня) групи. У контрольній та експериментальній групах склалося приблизно однакова кількості учнів, що мали практично тотожні рівні за основними показниками критеріїв відбору, що надало можливість фіксувати зміни у компонентах формування професійних намірів, які трактувалися нами як результат впливу на цей процес запропонованих експериментальних факторів.

По завершенню дослідження, відповідно до визначених критеріїв і показників проводився контрольний зріз, що за змістом повністю відтворював проведене діагностичне вивчення на початку роботи. Аналіз динаміки цих змін надав нам можливість прослідкувати, як професійні наміри спочатку формуються у більш узагальненій формі та являють собою показник рівня і стану соціального самовизначення старшокласника на певній стадії його розвитку. Тобто, початок експерименту відповідав ситуації, що безпосередньо передуює необхідності конкретного вибору старшокласниками майбутнього професійного шляху. Результати констатувального етапу експерименту свідчать, що у контрольних і експериментальних групах практично однаково були розподілені рівні сформованості професійних намірів: високий 30,9 % експериментальна і 29,5 % контрольна, середній 33,8 % експериментальна і 32,7 % контрольна, низький 35,3 % експериментальна і 37,8 % контрольна.

Закінчення експерименту співпало з періодом, коли старшокласники знаходилися у випускному класі і навчання у школі підходило до свого завершення. Тобто, перед ними з усією гостротою постало завдання пошуку свого життєвого шляху, свого покликання [1, с. 11]. Тут вже не було місця для абстрактного плануванню віддаленого майбутнього, а виникала невідворотна необхідність зробити вибір, до якого більш або менш свідомо вони готувалися протягом багатьох років. Ми спостерігали еволюцію професійного наміру у більш зрілу форму, яку при розгляді у площині професійного плану можна визначити як виникнення у кожного випускника більш-менш чіткого алгоритму, умовної послідовності дій здійснення яких, при певних обставинах, призведе до набуття визначеної професії. Це підтверджує зростання рівня сформованості професійного наміру: високий 48,5 % експериментальна і 36,1 % контрольна, середній 40,4 % експериментальна і 37,6 % контрольна, низький 11,1 % експериментальна і 26,3 % контрольна. Кількість старшокласників із високим рівнем сформованості професійних намірів збільшилось в експериментальних класах на 17,6 % порівняно 6,6 % в контрольних групах. Це при тому, що кількість старшокласників із низьким рівнем

зменшилась у експериментальних групах на 24,2 %, а у контрольних на 11,5 %.

Таким чином, порівняння результатів зрізів у контрольних і експериментальних групах показали ефективність запропонованих педагогічних умов.

Отримані результати, дозволяють зробити висновок про те, що основним принципом забезпечення професійного самовизначення учня у загальноосвітній школі є створення позитивної мотивації урочної та позаурочної навчально-практичної діяльності як основного чинника формування складного утворення особистості – професійного наміру. При цьому в нього виникають мотиваційні установки вільного здійснення усвідомленого вольового акту планування діяльності з оволодіння визначеною професією, які відповідають не тільки відображенню зовнішнього світу, але стають об'єктивними параметрами самої особистості, являючись для неї частиною об'єктивної дійсності.

Однак, подальше вирішення цього питання потребує визначення психологічних особливостей перебігу формування професійних намірів особистості, розширення сукупності педагогічних засобів, що впливають на ефективність цього процесу та ін. На нашу думку, спеціального дослідження потребують наступні питання: розробка засобів профорієнтаційного спрямування змісту курсу інформатики; адаптація факультативного курсу «Основи вибору професії у сфері інформаційно-комунікаційних технологій», орієнтованого на інформаційно-технологічний і природничо-математичний профілі навчання, до інших навчальних профілів; впровадження у навчальну практику курсу профорієнтаційного спрямування «Побудова кар'єри» для учнів 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (програма розроблена у лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання НАПН України і в 2007 р. отримала гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» № 1/11–6441 від 16.08.2007 р.); організація суспільно-корисної навчально-практичної діяльності старшокласників із метою більш широкого їхнього залучення до всіх сфер життя загальноосвітнього закладу та активізації навчально-виховного процесу; розробка системи професійних проб і її подальша інтеграція до практичної частини змісту курсу інформатики.

Все означене вище, дозволяє зробити висновок про те, що мета формування професійних намірів старшокласників до професій сфери інформаційно-комунікаційних технологій може бути досягнута завдяки впровадженню у практику роботи загальноосвітньої школи педагогічних умов, котрі створюють обставини для врахування індивідуальних особливостей кожного учня у здійсненні профорієнтаційної роботи, яка проводиться відповідно до відібраних структурних елементів та підкріплена активним залученням старшокласників до спеціально організованої урочної і позаурочної навчально-практичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. Буянова Т. А. Формирование профессиональных намерений школьников с учётом конкретного экономического района: пособие для учителей / Т. А. Буянова. – М. : НИИшкол, 1982. – 83 с.
3. Гороль П. К. Формирование профессиональных намерений учащихся в процессе внеклассной и внешкольной работы по технике : дис. ... канд. пед. наук / П. К. Гороль. – К., 1982. – 164 с.
4. Захаров Н. Н. Профессиональная ориентация школьников / Н. Н. Захаров, В. Д. Симоненко. – М. : Просвещение, 1989. – 192 с.
5. Канторович Н. Я. Опыт исследования профессиональных намерений учащихся восьмилетней школы и реального выбора ими профессии на материале школ г. Новокузнецка Кемеровской области : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Н. Я. Канторович. – М., 1965. – 35 с.
6. Мельник О. В. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. В. Мельник. – К., 2003. – 220 с.
7. Остапенко Н. Ф. Формирование профессиональных намерений подростков в условиях сельской школы : дис. ... канд. пед. наук / Н. Ф. Остапенко. – К., 1981. – 153 с.
8. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. – М. : Педагогика, 1981. – 96 с.
9. Шапар В. Психологічний тлумачний словник / В. Шапар. – Х. : Прапор, 2004. – 640 с.